

<https://doi.org/10.53656/his2024-3-5-ear>

Civilization Boundaries
Цивилизационни граници

„ЗЕМЯТА ЩЕ ПОТЪНЕ И НЕБЕСАТА ЩЕ СЕ РАЗДЕРАТ“: АПОКАЛИПТИЧНИ ПРОРОЧЕСТВА, СВЪРЗАНИ С ОТПАДАНЕТО НА РИМ ОТ ПРАВОСЛАВНАТА ВЯРА (СПОРЕД „СКАЗАНИЕ КАК РИМ ОТПАДНА ОТ ПРАВОСЛАВНАТА ГРЪЦКА ВЯРА“)

Д-р Кристиан Ковачев

Институт за балканистика с Център по тракология „Проф. Александър Фол“ –
Българска академия на науките

Abstract. The article examines the polemical anti-Latin writings “The Tale of how Rome fell away from the Orthodox Greek faith” (according to manuscript TSIAI 1161) and “Word of how Rome fell” (according to manuscript SANU 147) in the context of the theme of apocalyptic prophecies and the expectation of severe, but God’s just punishment for sins committed. A study of these short but message-laden late medieval texts reveals not only the perception of the conflict between East and West among ordinary people, but also the fear of catastrophic consequences for the world as a result of the violation of church tradition. The change of custom also implies an intervention in the plan of the Creator and changes in the physically visible and spiritual world.

Keywords: polemics; Latin, disasters; Great Schism

Старият завет е изпълнен с разкази за извършени от хората грехове и последвалите Божии наказания. Желанието на смъртните да отидат отвъд границите на позволеното и непослушанието пред Бога, превръща наследниците на Адам и Ева в роби на греха, на тленността, на преходността и смъртта. Православните духовници и до днес в проповедите си многократно повтарят добре познатите разкази за изкушението, за братоубийството, за похотливостта и за суетата. През вековете Църквата разгръща концепцията за греха не просто като мерило на духовността и верността към Бога, но и като престъпление срещу Божия закон, от което човек всекидневно трябва да се въздържа. Наградата е определена в наследяване на Царството Божие, в превръщането на човечеството в богочовечество (по образ и подобие на Твореца). Наказанието е строго, двупространично: *там и тук* (*там* – при страшния, но справедлив

Христов съд; и *тук* – с бедствия, идващи не само да накажат хората, но и да изпитат вярата им и да ги научат на покаяние).

Подобна концепция бележи начина на мислене на поколения духовници и оказва своето влияние върху обикновените енорияши посредством разпространяваната низова литература. В нея начините за идентификация на греха и подготвените от Бога наказания са преведени на метазеиците на общността, за да могат да бъдат ясно разбрани.

Настоящата статия разглежда концепцията за греха и наказанието, намерили място в късносредновековното полемично съчинение „Сказание как Рим отпадна от православната гръцка вяра“. Целта е да се разкрият начините, по които се мисли за греха, и очакванията след това: как би се променил светът, ако творението дръзне да се намеси деструктивно в Божествения план на Домостроителството. За осъществяването на поставената цел анализът се основава върху ръкописи ЦИАИ 1161¹ и САНУ 147², където са поместени два южнославянски варианта на „Сказанието“³. Там анонимният автор вплита някои от популярните за своето време вярвания в динамичния разказ за отпадането на римските първосвещеници от истинската вяра⁴.

Акцентът в полемичното съчинение е върху отпадането от Рим, случило се след времето на благочестивото управление на първите папи (от св. апостол Петър до св. папа Григорий I Двоеслов). Истинската вяра – според разказа – е развратена от Петър Гъгнивия и Павел Ермон, последният от които заради сексуални аспирации нарушава църковната традиция и бръсне брадата и мустациите си. Заради тези порочни желания той влиза в комуникация с девица, опитвайки се да я убеди да сподели леглото му. Благочестивата девица обаче има едно желание: той да премахне брадата си. Тя до последно вярва в благочестието на римския папа, знаейки че ако той наруши традицията, „земята ще потъне“ и „небесата ще се раздерат“ (ЦИАИ 1161: 63). Римският първосвещеник, неочаквано за девоичката, се обръсва и ѝ изпраща отрязаните си брада и мустаци. Девицата – виждайки ги – „заплака силно, отряза русата си коса и удари глава в камъните“. Павел иска да се самоубие (вероятно осъзнавайки греха си), но Петър го спира и го съветва да напише първата еретическа книга, в която да скрие истинската причина за нарушаване на църковните правила, интерполирайки в наратива напълно нов сюжет, включващ и видение свише. Ученикът на св. Василий Велики – отец Никодим, разбира за случващото се на Запад и уведомява св. Йоан Златоуст. Последният изпраща писма до предстоятелите на другите православни поместни църкви. Заради изпадналата в грях римска катедра е свикан събор в Никея. Папата е призван да се яви, за да изложи на своите събратя „новия си закон“. Той обаче не присъства на събора, а мотивацията му е битовизирана от автора: защото е без брада и мустаци. Накрая авторът предсказва, че ще дойде време, когато Рим отново ще бъде православен: тогава ще възкръсне цар Йоан, който ще превземе Константино-

пол и целия познат свят, ще събере източните народи и ще се устреми на запад (ЦИАИ 1161: 62а – 69б; САНУ 147: 26а – 32б).

Регистрирането на подобни схващания, битувачи сред българи и сърби в периода XVI – XVII в., не означава категорично, че сюжетът не е познат в предходните периоди. Изследователи като Олга Тодорова (1957 – 2022), Васил Гюзелев и Ангел Николов забелязват тенденцията сред южнославянските народи в ранния османски период към съхраняване и разпространение на по-старата средновековна антилатинска книжнина (Todorova 1997, p. 244; Guzelev 1999, pp. 57 – 58; Nikolov 2006, p. 193). Не е изключено широкото разпространение на подобен тип разкази да е предизвикано и като отговор на актуалната тогава папска пропаганда, насочена към Балканите. След средата на XVI в. римският епископ започва все по-често да изпраща свои пратеници към днешните български, сръбски и румънски земи. Дори и „Сказанието“ да възниква през късносредновековния и поствизантийски период в този вид, в който е познат от ръкописите ЦИАИ 1161 и САНУ 147, то отразява битувачи в обществото предразсъдъци за образа на „другия“, чиито процеси на изграждане реферират към периода на XI – XIV в.

Предсказанието за потъването на земята и за раздирането на небесата като наказание за извършен грях предизвиква нашия интерес: „*ЗЕМЛА ИМА ПОТОПИТИ СЕ , НЕБА РАЗРЪАТИ СЕ*“ (ЦИАИ 1161: 63).

По този начин авторът маркира бедствие, което се предполага, че ще се случи като наказание във връзка с внесения от Рим хаос в уредения по Божия промисъл космос. Първото е духовната сквернота и многото прегрешения, в които изпадат римските епископи след папа Григорий: те потъпкват каноничното право, не следват традицията на благочестивите свои предшественици и тръгват против Божествения замисъл на Домостроителството. В синхрон с тенденциите на епохата, анонимният книжовник приема, че нарушаването на традицията ще предизвика Божия гняв, изразим в природни катаклизми. Това може да е и една съзнателно търсена от автора алюзия към старозаветните разкази (за Содом и Гомор, за Потопа). Знаейки това, и най-вече заради прегрешенията на събратята си в Рим източните патриарси, събрани в Никея, горко плакали (САНУ 147: 29а – 29б).

Апокалиптичното предсказание не е насочено конкретно към съдбата на град Рим (както например се наблюдава разказа за градовете Содом и Гомор от Битие 19: 24 – 25⁵), а към целия свят (по подобие на разказа за потопа от Битие 7: 23 – 24⁶). Риданието на източните патриарси всъщност е своеобразно осъзнаване за колективната отговорност, допуснала нарушаването на традицията и индивидуалното отпадане на Рим от истинската вяра. Епископът на Ефес Марк също не персонализира виновника за отпадането на Рим в писмото си до папата в контекста на Фераро-Флорентинската уния през XV в., но заявява категорично: „Смятам, че въведиат това разделение и разкъсал

изтъквания свише хитон на Господнето тяло подлежи на по-голямо наказание от разпналите Го, както и от всички нечестивци и еретици навеки!“ (цит. по Pogodin 2019, p. 53).

В апокалиптичното предсказание от „Сказанието“ се разкрива мисленето на хората от Късното средновековие за физическите последствия от греха и за Божия гняв за извършените беззакония. В тази си част авторът вероятно се основава на библейски архетипи и топоси, предимно от Стария завет. Имайки предвид тенденцията, че апокалиптичните текстове са компилирани най-често от обикновени монаси от регионални средища на духовността и книжовността, а не от начетени и високоучени богослови, работещи в столичните центрове, културологът Цветелин Степанов допуска, че в тези близки до обикновените хора предсказания се откриват нерядко не само мотиви и алюзии, почерпени от Светото Писание, но и „ревитализация“ на старомисловни матрици – т.нар. фолклорни реликти (Stepanov 2013, p. 424). В историографията са изказани и мнения, че „апокалиптичните очаквания са принципно в „домена“ на клира, монасите и на образованите люде изобщо“, но с необходимото пояснение, че все пак съществува възможност те да проникнат и „сред по-обикновени хора“ (Stepanov 2014, p. 783). Фолклористът Тодор Моллов също забелязва, че в „песните с митична подложка специфичен маркер за „последно време“ е топосът „размирила се земята“ (Mollov 2002)⁷. Народната песен „Размирила се земята“ разкрива подобни фолклорни мотиви: „огняна Мария“ и „света Магдалена“ плачат вероятно за греховете на човечеството (макар и последното да не е изрично пояснено в текста на песента). Светиците молят Бога: `Я дайте ми ключи от небеси, / да заключа небо и облаци, / девет годин капка дъжд да нема, / да се пукне земя девет лакти, / девет лакти земя на дълбоко, / на дълбоко земя, на широко, / да пропаднат старци с бели бради, / а бабите със белите коси, / а юнаци със враните коне, / а невести със мъжки дечица, / а девойки със ситни гергеви`“ (Osiniĭ 2005).

В опита си да „битовизира“ Схизмата, авторът на „Сказанието“ вероятно си поставя и дидактична цел – не само да опише историята на разделението и да идентифицират „другия“, от чиито порочни практики трябва да се разграничи истински вярващият, но и да изведе ясно пред читателя и пред слушателя „симптомите“ на греха (непокорство пред Божията воля, отдалечаване от образа на Твореца, похотливост) и наказанието, което ще последва след непослушанието пред Бога.

Профанизирането на конфликта между Римската църква и Константинополската патриаршия показва желанието на авторите, принадлежащи идейно към ромейско-православното ойкумене, да преведат на разбираем за обикновените хора език тежките богословски дискусии и да идентифицират прегрешенията на латините и на техните религиозни водачи. В същото време, тези полемични съчинения извеждат ясно пред читателя и пред слушателя

„симптомите“ на греха (непокорство пред Божията воля, отдалечаване от образа на Твореца, похот) и показват последствията, които са свързани не само с наказания при Страшния Христов съд (и в митарствата), но и тук на земята (пропадане на земята, раздиране на небесата, наводнения, разцепване на скали). В тях вероятно са и интерполирани различни фолклорни реликти, съществуващи в общността и свързани с Божието възмездие.

Текстът на „Сказанието“ не би могъл да бъде разбран извън концепцията за Балканите като контактна зона между Изтока и Запада, извън битувашите представи за „другия“ по това време, както и извън разпространяващите се в периоди на кризи апокалиптични предсказания, свързани с природни бедствия (които засягат цялата социална група). Взаимните анатемите от 1054 г., зачестилото латинско присъствие на Балканите по време на кръстоносното движение след 1096 г., завладяването на Константинопол през 1204 г., опитите за уния от 1274 г. и 1431 г. и политиката на Папството за по-активно присъствие и влияние в земите на изток от Драч (XV – XVI в.) пораждат нуждата от изкрystalизирането на концепцията за защитата на православия, която трябва да бъде припозната и от обикновените енорияши чрез идентифицирането на „другия“, от когото общността трябва да се пази.

Подобна може да бъде и причината за появата на антилатински текстове, които привидно нямат нищо общо с големите богословски дебати. Те обаче извеждат латинските прегрешения посредством парадигмата на всекидневното и разбираемостта, което лесно може да бъде осмислено и разпознато. По този начин се разкрива и опитът на източните полемисти да „битовизират“ конфликта между Рим и Константинопол и да укрепят в православната вяра местните енорияши.

Благодарности

Статията е написана в рамките на изследване, осъществявано по Националната програма на МОН „Млади учени и постдокторанти – 2“, одобрена с РМС 206/07.04.2022 г.

БЕЛЕЖКИ

1. Сборник с непостоянен състав от втората половина на XVI в. № 1161. Църковно-исторически и архивен институт при Българската патриаршия.
2. Сборник с различни слова. XVI в. № 147. Архив на Сръбската академия на науките и изкуствата.
3. „Сказанието“ е познато на изследователите от три късни преписа, поместени в: 1) Ръкопис № 1161, XVI в., сръбски езикови особености. Съхранява се в Църковно-историческия и архивен институт при Българската патриар-

пия. Текстът е издаден от Ангел Николов (Nikolov 2016, pp. 285 – 288); 2) Ръкопис-конволут BAR Ms. Slav. 421. (XVI в.). Съхранява се в библиотеката на Румънската академия в Букурещ. Фрагмент от началото на текста е публикуван от А. Николов (Nikolov 2016, pp. 288 – 289); 3) Ръкопис № 147, XVII в., сръбска редакция. Съхранява се в архива на Сръбската академия на науките и изкуствата в Белград.

4. Особено внимание върху текста на „Сказанието“ е отделено в изследванията на Ангел Николов и на Марияна Цибранска-Костова, които анализират сюжета съответно от историческа и филологическа гледна точка. В своя анализ А. Николов споменава мимоходом за направеното апокалиптично пророчество, без да го проблематизира допълнително. Неговата цел е „да разкрие значимото място на България в конфесионалното противопоставяне между православния Изток и католическия Запад през периода от Великата схизма (1054 г.) до края на XVII в. през призмата на средновековната славянска „антилатинска“ литература“ (Nikolov 2016, p. vii), а за съдържанието на съчинението констатира: „Прави впечатление, че първата половина на Сказанието е изпълнена с редица абсурдни псевдоисторически детайли, на които е излишно да се спираме. Анонимният автор е имал за цел не да представи никакви реални събития, а единствено да компрометира и осмее Римската църква“ (Nikolov 2016, p. 179). Интересът на М. Цибранска-Костова също не е насочен към пророчествата в текста, а към „експлицирането на въпросните езикови кодове, чрез които се изразява самият стереотип“ за „другите“, в случая латините (Cibranska-Kostova 2019, p. 30).
5. „Товага Господ изля върху Содом и Гомора като дъжд жупел и огън от Господа от небето, и съсипа тия градове и цялата околност и всички жители на тия градове, и (всички) растения земни“ (Битие 19: 24 – 25).
6. „Изтреби се всичко, що съществуваше по лицето (на цялата) земя; от човек до скот, гадове и птици небесни – всичко биде изтребено от земята; остана само Ной, и каквото беше с него в ковчега. А водата се издигаше над земята сто и петдесет дена“ (Битие 7: 23 – 24).
7. Фолклорните мотиви, присъстващи в полемичното съчинение, са забелязани и от Ангел Николов. Той отбелязва, че в хърватски песни от областта Славония се пресъздава съновидението на епископ Улрих Аугсбургски за женитбата на римския папа, а в запазени фолклорни сюжети от Западна България и от Босна се говори как някой си владика, без да се посочва дали е православен, или католически, иска да люби девойка (Nikolov 2016, p. 183). Остава въпросът дали може през XVI в. да има и никакви макар и много бегли протестантски влияния, предвид че Любомир Милетич говори за късносредновековно и ранномодерно влияние от немски църковни песни, насочени срещу папата, в българския фолклор (Miletich 1987, pp. 115 – 116).

ЛИТЕРАТУРА

- ГЮЗЕЛЕВ, В. 1999. Религиозна търпимост и несъвместимост в отношенията между гърци и българи, православни и католици в историята на България през XIII – средата на XV в. *Palaeobulgarica*, XXIII, 3, с. 49 – 66. ISSN 0204-4021.
- МИЛЕТИЧ, Л. 1987. *Изследвания за българите в Седмиградско и Банат*. София: Наука и изкуство.
- МОЛЛОВ, Т. 2002. Мит – епос – история: Старобългарските историко-апокалиптични сказания (992 – 1092 – 1492). Варна. *LiterNet* [online], [viewed 28.02.2024]. Available from: <https://litenet.bg/publish/tmollov/mei/index.html>.
- НИКОЛОВ, А., 2006. „Сказание как Рим отпадна от православната вяра“ – една непозната късносредновековна инвектива срещу Папството. В: КАЙМАКАМОВА, М. et al. *Тангра: Сборник в чест на 70-годишнината на акад. Васил Гюзелев*, с. 193 – 201. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, ISBN 954-07-2435-X.
- НИКОЛОВ, А., 2016. *Между Рим и Константинопол: Из антикатолическата литература в България и славянския православен свят (XI – XVII в.)*. София: Фондация „Българско историческо наследство“, ISBN 978-954-8536-20-2.
- ОСИНИН, Д., 2005. Народни празнични песни / ред. МОЛЛОВ, Т. Варна. *LiterNet* [online], [viewed 22.02.2024]. Available from: достъпно на https://litenet.bg/folklor/sbornici/osinin/dr_praznici/razmirila.htm.
- ПОГОДИН, А., 2019. *Свети Марк Ефески и Флорентийската уния*. Варна: Варненска и Великопреславска света митрополия. ISBN 978-954-91187-7-3.
- СТЕПАНОВ, Ц., 2013. „Цар Слав“ и легитимацията на Българското царство в „Сказание на пророк Исайя“. В: ПАНАЙОТОВ, В., et al. *Triantafyllo: юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. д.ф.н. Христо Трендафилов*, с. 419–425. Шумен: Фабер. ISBN 978-954-400-933-5.
- СТЕПАНОВ, Ц., 2014. Очаквания за *Края на света и Съдния ден* в Европа, 950–1100 г. В: КОСТОВА, Р. *Средновековният човек и неговият свят: Сборник в чест на 70-та годишнина на проф. д.и.н. Казимир Попконстантинов*, с. 783–795. Велико Търново: Фабер. ISBN 978-619-00-0108-9.
- ТОДОРОВА, О., 1997. *Православната църква и българите XV–XVIII в.* София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. ISBN 954-430-454-1.

ЦИБРАНСКА-КОСТОВА, М., 2019. Стереотипи в антилатинската полемика през Средновековието (Прологът на „Прение на Панагитот с Азимит“ според BAR MS.SLAV. 649). В: СЕДАКОВА, И. А., Р. ŽEŇUCH, М. КИТАНОВА (ред.). *Axiological Investigation into the Slavic Languages*, с. 29 – 44. Братислава – Москва: Институт славяноведения РАН. ISBN 978-80-89489-41-1.

Acknowledgments & Funding

This work was supported by the Bulgarian Ministry of Education and Science under the National Research Program “Young scientists and post-doctoral students – 2” approved by DCM 206 / 07.04.2022.

REFERENCES

- GYUZELEV, V., 1999. Religiozna turpimost i nesuvmestimost v otnosheniyata mezhdu gurtsi i bulgari, pravoslavni i katolitsi v istoriyata na Bulgariya prez XIII – sredata na XV v. *Palaeobulgarica*, vol. XXIII, no. 3, pp. 49 – 66. ISSN 0204-4021.
- MILETICH, L., 1987. *Izsledvaniya za bulgarite v Sedmigradsko i Banat*. Sofia: Nauka i izkustvo.
- MOLLOV, T., 2002. Mit – epos – istoria: Starobulgarskite istoriko-apokaliptichni skazaniya (992 – 1092 – 1492). Varna. *LiterNet* [online], [viewed 28.02.2024]. Available from: <https://litenet.bg/publish/tmollov/mei/index.html>.
- NIKOLOV, A., 2006. “Skazanie kak Rim otpadna ot pravoslavnata vyara” – edna nepoznata kusnosrednekovna invektiva sreshtu Papstvoto. In: KAYMAKAMOVA, M. et al. *Tangra: Sbornik v chest na 70-godishninata na akad. Vasil Gyuzelev*, pp. 193 – 201. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, ISBN 954-07-2435-X.
- NIKOLOV, A., 2016. *Mezhdu Rim i Konstantinopol: Iz antikatolicheskata literatura v Bulgariya i slavyanskiya pravoslaven svqt (XI – XVII v.)*. Sofia: Fondatsiya “Bulgarsko istoricheskoto nasledstvo”, ISBN 978-954-8536-20-2.
- OSININ, D., 2005. Narodni prazdnichni pesni. Ed. MOLLOV, T. Varna. *LiterNet* [online], [viewed 22.02.2024]. Available from: достъпно на https://litenet.bg/folklor/sbornici/osinin/dr_praznici/razmirila.htm.
- POGODIN, A., 2019. *Sveti Mark Efeski i Florentiyskata uniya*. Varna: Varnenska i Velikopreslavska sveta mitropoliya, ISBN 978-954-91187-7-3.
- STEPANOV, C., 2013. “Tsar Slav” i legitimatsiyata na Bulgarskoto tsarstvo v “Skazanie na prorok Isayya”. In: PANAYOTOV, V. et al. (Eds). *Triantafyllo: yubileen sbornik v chest na 60-godishninata na prof. d.f.n. Hristo Trendafilov*, pp. 419 – 425. Shumen: Faber. ISBN 978-954-400-933-5.

- STEPANOV, C., 2014. Ochakvaniya za *Kraya na sveta i Sudniya den* v Evropa, 950 – 1100 g. V: KOSTOVA, R. *Srednovekovniyat chovek i negoviyat svyat: Sbornik v chest na 70-ta godishnina na prof. d.i.n. Kazimir Popkonstantinov*, pp. 783 – 795. Veliko Turnovo: Faber, ISBN 978-619-00-0108-9.
- TODOROVA, O., 1997. *Pravoslavната tsurkva i bulgarite XV – XVIII v.* Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, ISBN 954-430-454-1,
- TSIBRANSKA-KOSTOVA, M., 2019. Stereotipi v antilatinskata polemika prez Srednovekovieto (Prologut na “Prenie na Panagiot s Azimit” spored BAR MS.SLAV. 649). In: SEDAKOVA, I. A., P. ŽEŇUCH, M. KITANOVA (Eds.). *Axiological Investigation into the Slavic Languages*, pp. 29 – 44. Bratislava–Moskva: Institut slavyanovedeniya RAN. DOI: 10.31168/0434-3.1.2.

**“THE EARTH WILL SINK AND THE HEAVENS WILL BE
TORN ASUNDER”: APOCALYPTIC PROPHECIES RELATED
TO ROME’S FALL FROM THE ORTHODOX FAITH
(ACCORDING TO “THE TALE OF HOW ROME FELL FROM
THE GREEK ORTHODOX FAITH”)**

✉ **Dr. Kristiyan Kovachev**

ORCID iD: 0000-0002-9785-4875

Institute of Balkan Studies and Centre of Tracology

Bulgarian Academy of Sciences

1000 Sofia, Bulgaria

E-mail: kristiyan_kovachev@abv.bg